

Georgi Tsankov

(Bulgaria, Institute of Literature, Bulgarian Academy of Sciences)

Georgi Markov in the Context of Three Generations of Bulgarian Political Emigrants

Abstract: In this article I try to present a very important but unfortunately little-known part of Bulgarian literature – the contribution of political emigrants to national cultural life. Systematic attempts have been made to diminish the significance of their achievements. There are no serious publications of their works and the researchers who study their works and who can be counted on the fingers of one hand hardly make their way to the publishing houses. Therefore, in attempting to make sense of the canon of Bulgarian literature one cannot help but notice serious falsifications. Colossi of thought are missing from it, such as the lawyer and memoirist Konstantin Katsarov, the philosophers Stefan Popov and Asen Ignatov, the culturologists Petar Uvaliev and Dora Vallier, the writers Hristo Ognyanov, Stefan Gruev, Zheni Zaimova, Dimitar Inkyov, Dimitar Bochev, Lyubomir Kanov, the literary critics Tzvetan Todorov and Julia Kristeva, among many others. These omissions impoverish contemporary Bulgarian literature and present it in a wrong light. There is as yet no comprehensive study on the importance of emigrant literature and thought.

Георги Цанков

(България, Институт за литература, БАН)

Георги Марков в контекста на три поколения български политически емигранти

(тезиси за бъдещо изследване)

Една много силна статия на Вихрен Чернокожев, публикувана в портала „Литернет“ на 14.12. 2007 г. – „Убийството на Георги Марков продължава“ съдържа следната съществена констатация: „Несъмнено „Покривът“, заедно със „Задочни репортажи за задочна България“ ще заемат почетно място в бъдещата „Българска христоматия по антитоталитарна литература“. Като че ли напоследък почти забравихме за подобна христоматия или ако все пак се сещаме за нея, коментираме тесен кръг от автори и проблеми. Накъде всъщност трябва да вървим ни напомня друга важна публикация на Чернокожев, отново в „Литернет“, от 12.5.2009 г. Заглавието е „Антитоталитарната литература: памет за злото, отговорност за бъдещето“. Литературният историк и критик разглежда темата широко. Той категорично заявява, че „новата българска литература, още преди „Под игото“ на Иван Вазов, е по рождение изгнаническа“. Включването на темата за изгнаничеството е от първостепенно значение не само за осмислянето, но въобще за представянето на родната култура. Художници, скулптори, композитори, поети и писатели обикалят континентите, а ние прибързано ги

Георги Цанков

изключваме от голямата картина на националното изкуство. Нещо повече, много често се чуват гласове на влиятелни литератори, че емигрантската ни литература била слаба, че не си струвало да се говори за нея. В тази статия не си поставям за цел да се „сражавам“ срещу подобни несъстоятелни, а може би и злонамерени, твърдения, а ще се опитам да докажа, че върнатата картина на литературата е невъзможна без трите поколения политически емигранти, както и без осмислянето на изгнаническата несрета на строителите на съвременна България. Смъртта на Пенчо Славейков край езерото Комо, скитанията на Кирил Христов, на Теодор Траянов, на Чавдар Мутафов, са малка част от пейзажа, но истинското значение на емиграцията започва със злокобната дата 9 септември 1944 г. Само в скоби ще отбележа, че литературознанието ни е в дълг и към забраняваната литература – към пребогатия с шедьоври архив на най-четения у нас белетрист, според архивите на Народната библиотека, Димитър Шишманов, към дневниците и книгите на Андрей Протич – не само белетрист, но и културолог с европейско значение, към романите на Любомир Лулчев... А що се отнася до емигрантите, несъмнено можем да започнем със завърналите се от Латинска Америка преди Втората световна война, но главното ни внимание трябва да бъде насочено към следващото поколение.

Дали пък някой не се страхува, че стореното от „вътрешните изгнаници“ ще изглежда доста провинциално и беззъбо без „Безсъниците“ на Стефан Попов, без „Проиграната победа“ на Константин Кацаров, без есеистиката на Петър Увалиев, без поезията на Христо Огнянов и Жени Заимова, без сатирата на Димитър Инкьов, без „багонализма“ на Николай Сарафов, без мемоаристиката на Ванче Михайлов и на Иван Дочев, без богатото на идеи творчество на Стефан Груев, без историческите изследвания на професорите Марин Пундев и Иван Дреников. Всички те са предшественици на Георги Марков и създаденото от него ще има съвсем различен контекст, ако се търси в рамките на подобна широка панорама. Много малко, да не кажа – почти нищожни, са изследванията на огромния принос на емиграцията за националната ни култура. Една от най-хубавите студии по този въпрос е публикувана в книжка първа на „Съвременна хуманитаристика“ от 2017 г. – това е изследването на доцент доктор Гургана Начева „Стефан Попов и Христо Огнянов – журналисти в изгнание“ (с. 18-26).

Повече от трийсет години след падането на комунизма у нас все още не са малко гласовете, които продължават на налагат удобната за някои политически кръгове теза за „монархофашизъм“. Затова и когато отворим „Уикипедия“ в Интернет ще прочетем, че Стефан Попов бил лидер на профашисткия интелектуален кръг „Млада България“. Никак не се учудвам на подобни внушения, тъй като и в новата книга на Тимоти Снайдър „Пътят към несвободата“, особено възхвалявана от съвременните ни политици, се твърди, че идеологът на антикомунизма, знамето на „бялото движение“, руският политик Иван Илин имал „фашистки“ (не дори – нацистки) възгледи. Става въпрос за човек, принуден още в началото на 30-те години да напусне Германия, заради преследването му от Гестапо. Преиначаването на миналото за съмнителни идеологически цели, обслужващи вече противната на всички мислещи люде политическа коректност, достига неподозирани размери. Последователното натрапване на някаква вина в голяма част от интелектуалния ни елит до 1944 г. има стратегически цели. Ако проследим предаванията на радио ББС от онова време и – специално –

внушенията на Влада Карастоянова, ще установим жалки опити за легитимиране на зловещите бомбардировки, та дори и на създаването на така наречения Народен съд. В книгата си „Безсъници“, Стефан Попов подробно изяснява позициите на „Млада България“ – „бунтари бяхме, да, но не и революционери в социалния смисъл на думата“. И още: „Потайно в нашите души грееше образът на човека, у когото съзирахме българския дух да се е възвисил до своята истинска величавост“. Няма как хулителите на цар Борис днес – от ляво и дясно – да приемат свидетелството на Стефан Попов, че Гьоринг обещава на монарха да освободи Георги Димитров срещу посредничеството на Негово Величество за освобождаването на 11 германски инженери, задържани в Съветския съюз. Трябва да проумеем истината, че основателят и председател на Българското академично дружество „Д-р Петър Берон“, обединило големи български учени-емигранти, автор на книги-събития като „Българската идея“ „Краят на всички илюзии“, „Народът“ – четени и изучавани в чужбина, но практически неизвестни и до днес у нас, на забележителната автобиография „Безсъници“, на блестящи философски трудове, по думите на Петър Увалиев „беше единственият наш мислител, който имаше какво да каже на света като гражданин на планетата“. Неговата „Воля за самоизявяване“ се родее с фаустовските теории на Шпенглер и на Тоинби. Няма как от ниската трибунка на самоопределилото се родно „дисидентство“ да бъде обяснено, че този титан на мисълта от 1976 до 1977 година подготвя безсмъртното изследване „Идеята за Европа през вековете“, че чете страхотно посещавани лекции в Баварската академия на тема „Сто години свобода“ и „Тринайсет български века“.

Константин Кацаров пък несъмнено е един от най-авторитетните световни юристи през XX век. Но за литературата и културата ни е особено важен и с безценните си книги „60 години живяна история“, „Светът отблизо“ и особено с издаденото на френски език изследване „Проиграната победа“, преведена от моята съпруга Зоя Захаријева. Кацаров е лежал във варненския затвор, осъден от комунистите и едва след заминаването му на Запад създава несъмнено пророческата историческа творба, посветена на несвършеното от Съюзниците, които подаряват на сатрапа Сталин половин Европа. И до ден днешен това е най-задълбоченото изследване за сблъсъка между тоталитарните системи и за предателството на демократичните сили, целящи собственото си оцеляване.

В Русия, в Полша, в Чехия, излизат десетки, дори стотици изследвания, посветени на ролята на политическата емиграция в живота на света. В Интернет ще откриете специални сайтове, в които руските изследователи издават с обширни коментари пълните събрани съчинения на Солженицин, Шаламов, Максимов, Владимирив, Аксьонов, на стотиците големи творци, които за тях вече са неразделна, дори най-важна част, от литературния канон. У нас в канона не само няма място за емигранти, а непрекъснато се търсят начини те да бъдат подминавани. Няма ги блестящите стихове и есета на Христо Огнянов, а Петър Увалиев доста често се споменава укорително, тъй като си позволил да изрази особено мнение за Георги Марков. Човекът, който работи с Микеланджело Антониони и с Карло Понти, председателят на международното жури на биеналето в Риека, авторът на ненадмината монография за Търнър и на провиденчески есета за бъдещето на Европа, сякаш не съществува. Премълчава се европейското значение и на сестрата на Увалиев – голямата изкуствоведка Дора Валие. Зачеркнат е и Стефан Груев, макар по цял свят да се

преиздават бестселърите му „Проектът Манхатън“, „Министерства на страха“ (книга, писана в съавторство с легендата на френската журналистика Доминик Лапиер), той е първият българин, стъпил на Южния полюс, интервюирал за „Пари Мач“ Фидел Кастро и Мерилин Монро. Продължаваме да не знаем нищо и за Панайот Панайотов, който в 600-те страници на автобиографията си „Моят житейски път“ поставя тревожно въпроса за премълчаването на стореното от българската политическа емиграция. Огромна фигура са и хората, спонсорирали издаването на емигрантските издания – Димитър Велков, построил три града в Испания, и възложил на Груев написването на „Корона от тръни“; Йосиф Загорски, събирал един по един репортажите на Георги Марков, за да ги издаде в два луксозни тома и така да обезсмърти името му.

Христо Огнянов има една много важна книга – „Среци през годините“, тя дава отлична представа за приносите на родната политическа емиграция, за последователния им антикомунизъм, за уменията им да отстояват националното достойнство и да градят културни мостове. Този великолепен поет от 14 юли 1964 до 14 септември 1965 г. изнася по „Свободна Европа“ 107 лекции от по 10 минути на тема „Из историята на Българската православна църква, единайсет века християнство в България“. През 1967 г. в Нюрнберг в престижната поредица „Културата на нациите“ излиза монографията му, над 500 страници, „България“, по същото време той подготвя и антология на българската поезия „Южни ветрове“. Архивът на Христо Огнянов в БАН съдържа над 20 хиляди страници, но си остава недокоснат. Дълбоко съм убеден, че подобно отношение към истинската голяма национална култура и литература е направо престъпно. Ние не познаваме и големия философ професор Георги Шишков, преподавател по философия в Залцбург и в Мюнхен, издател на авторитетното „Списание за философски изследвания“. Не сме разгръщали и толкова значимата за националната сваят „История на българската емиграция от Македония“ от Крист Апостолов. Ако не беше книгата „Бог ръка ми е подал“ от Зоя Захариева–Цанкова нямаше да имаме представа от поетичното дело и на Жени Заимова, една от най-видните българки в емиграция, чиято красота е увековечена от Ренато Гутузо, а мраморният ѝ бюст е от големия скулптор емигрант Асен Пейков, изваял внушителната статуя на Леонардо да Винчи на летището в Рим.

А какво да кажем за прозренията на философа Асен Игнатов, блеснал още в България с „Тъга и порив на епохата“, който обезсмърти името си не само с знаменитите си лекции, все още неизвестни у нас, но и с монографията „Психология на комунизма“. Немският изследовател Герд Клаус Калтенбрунер категорично поставя Игнатов редом с Бердяев, с Чеслав Милош, с Артур Кьослер.

Най-четеният детски писател в Западна Германия е бил Димитър Инкьов, но у нас напразно ще търсите книгите му. Няма ги и блестящите му сатирични творби, посветени на комунистическите престъпления. Особено ни липсва паметта за мемоаристиката на Ванче Михайлов, на Иван Дочев. Много страници в тези обемисти и безценни за родната историография трудове може да са спорни, но без техните свидетелства истината за миналото остава недоизказана. Всичките тези произведения са истинския канон на българската литература, който остава жестоко окастрен и фалшифициран.

Само ако бъдат върнати на обществеността, може да се търси неразривната им връзка с вътрешни емигранти като Николай Кънчев, Константин Павлов, Кирил

Кадийски, с белетристи от Димов и Талев до Радичков и Ивайло Петров, до Димитър Коруджиев и Владимир Зарев... Тогава не бихме могли да минем и без посланията на онези, които идват след Георги Марков – неговият най-близък приятел, блестящият романист и есеист Димитър Бочев, който продължава да чака някой издател да се сети за неиздадените му европейски романи „Опит за екстаз“ и „Белият слон“. Невероятно значими са двата му тома с есета „Несъгласни думи“, както и издадените му в минимални тиражи романи „Междинно кацане“, „Синеокият слепец“, „Генезис II“. Ще се наредят в този различен канон разказите и новелите на политзатворника д-р Любомир Канов, открытията на белетриста, поета и драматурга Цветан Марангозов, неповторимите упражнения по поезика на художника и теоретика Николай Сарафов, историческите изследвания на журналиста Димитър Димитров... и още десетки, десетки имена, които ще извадят литературата ни от нейната провинциалност и ще я издигнат в съвсем друг контекст. Не се съмнявам, че литературоведите ни проявяват завист към световната слава на Цветан Тодоров и на Юлия Кръстева, но без тях няма как да се сдобием със съществуващата, но прикривана „друга литература, друга култура на паметта“.

Преди повече от година двамата с Димитър Бочев решихме да поправим грешките и да запълним огромната празнина. Подготвихме конспект за издаването на поредица „Завръщане“, в която фигурираха повече от 150 имена – от древните емигранти, до гурбетчиите през 30-те и 40-те години на XX век, и най-вече – плеядата преуспели политически емигранти, които разнесоха славата на България по всички точки на планетата. Завършвахме с третото поколение – новите емигранти, някои от които са икономически, други се чувстват космополити, а трети, пак са политически, тъй като не могат да изтърпят гримасите на фалшивата модерна демокрация. Сред тях има фигури, завоювали авторитет на международната литературна сцена – Илия Троянов и Димитър Динев, Виктор Пасков и Захари Карабашлиев, Ружа Лазарова и Мирослав Пенков... Започнахме да предлагаме на различни издателства проекта, почти стигнахме до съгласие с „Изток-Запад“ на Любен Козарев, но след като бяхме уточнили първите издания, той внезапно публикува том с писанията за България на Цветан Тодоров. В изданието нямаше нито дума за нашия труд, за идеята ни за поредицата, в която точно такова издание на написаното от Тодоров заемаше извънредно важно място. След дълги и първоначално добронамерени разговори, издателят от „Изток-Запад“ безцеремонно отхвърли и ръкописа на Нася Кралевска – „Без заглавие. Рушители и строители на България“. Обяснението беше, че нямало интерес към това, единствено по рода си, изследване на събитията след дворцовия преврат през 1989 г., чието английско издание получи блестящи оценки в САЩ и във Великобритания.

Емигрантката Кралевска беше успяла да вземе ексклузивни интервюта от политици и от участници в събитията, да разговаря с Филип Димитров, с Йосиф Сърчаджиев, да създаде увлекателен и правдив разказ за случилото се. Огромни трудности при разпространение на поетичните си книги срещна и проникновеният поет на емиграцията Иван Бързаков, номиниран от чужди културни организации за Нобелова награда. От години доцент д-р Мая Горчева обикаля издателствата с приносната си монография „Единственото бягство. Скандалът на мълчаливите бягства през строго охраняваните граници на тоталитарната държава“, първата книга,

съдържаща що-годе значими обобщения за героизма и за мисията на емигрантите–интелектуалци.

Тъжно е, че повече от трийсет години след отхвърлянето на червената петолъчка, продължаваме да робуваме на съсипващи ни комплекси. Но преди да стигнем до осмисляне на стореното от новата емиграция, което е по-скоро дело на творци с космополитно съзнание – упорито омаловажаваме и постигнатото от тях – трябва да променим представите си за канона, да престанем да робуваме на посредствеността, и да допуснем в културния ни живот да нахлуе онова европейско, световно самочувствие на големите емигранти преди и след Георги Марков.